

Kuukauden kirja:

Eurooppalaista hybristä vastaan

Kari Immonen

Felipe Fernández-Armesto: Millenium. Toinen vuosituhat. Suomentanut Heikki Eskelinen, WSOY 1996. 880 s. Sid. 294,-

Heti aluksi on sanottava, että suhteeni espanjalais-englantilaisen Felipe Fernández-Arместon kirjaan on hyvin ambivalentti. Toisaalta kysymyksessä on huikea ja persoonallisesti vahva vyörytys viimeisen tuhannen vuoden maailmanhistoriasta, toisaalta kirjan lähtökohdissa ja ajatuksissa on paljon sellaista, johon on vaikea tai mahdotonkin yhtyä. Kirja on ristiriitainen myös siksi, että se on kooltaan massiivinen, lähes 900 sivua, mutta siinä on oikeastaan vain yksi perusajatus. Sen tavoitteena on horjuttaa läntisen kulttuurin itseluottamusta, sitä vahvaa omnipotenssin ja erinomaisuuden kokemusta, jonka tälle kulttuurille on ollut ominaista, ja jolla se on perustellut ekspansivisuutensa.

Fernández-Arместon tulkinnassa kulunut vuosituhat on pikemminkin

islamin kuin länsimaiden ajanjakso. Hän sanoo, että jos tällä hetkellä käynnissä oleva islamin uusi nousu jatkuu ensi vuosituhannelle, länsimaiden ylivalan kiistattomat vuosisadat häviävät näkyvistä, varsinkin jos kulunutta aikaa katsotaan riittävän kaukaa tulevaisuudesta. Islam on kuitenkin vain yksi esimerkki. Länsimaiden haastajat – ja voittajat, niinkuin Fernández-Arместo sanoo – tulevat myös Kaukoidästä, erityisesti Kiinasta ja Japanista, ja itä on vaikuttanut enemmän länteen kuin länsi itään.

Tällaisessa argumentaatioissa Fernández-Arместo ei tietenkään ole yksin. Hän liikkuu samassa maastossa kuin monet viime vuosien kulttuurikriittiset postmoderni-puheenvuorot. Myös esimerkiksi hollantilaisen antropologin Claude Alphonso Alvaresin *Homo Faber* -teoksen (1980) tulkinnat ovat hyvin samansuuntaiset, samoin hänen kysymyksenasettelunsa; Homo Faberin alaotsikko on *Technology and culture in India, China and the West*. Fernández-Arместo on kuitenkin monipuolisempi – ja sitä kautta myös murskaavampi. Hän pyrkii kaivamaan jokaisen kiven, ja melkein kaikkien alta löytyy länsimaisen kulttuurin alamittaisuus ja karkeus. Sen vaikutus muuhun maailmaan näyttäytyy pikemminkin negatiivisena ja

destruktiivisenakin, kuin voiman ja maallisen hyvyyden lähteenä.

Sivilisaatiot maailmanhistorian näyttämönä

Yksikkö, jonka tasolla Fernández-Arместo maailmankulttuuria tarkastelee, on sivilisaatio – tai imperiumi, joka tarkoittaa hänen käsitteistössään on jokseenkin samaa. Aluksi hän kohdistaa huomionsa vuosituhannen alun erillisiin maailmoihin, Japaniin, Islamiin, kristikunnan hajoamiseen, Sung- ja Ming-dynastioiden Kiinaan, ja lopulta Aasian pienelle niemelle Eurooppaan. Siitä hän sanoo, että se oli tuhat vuotta sitten jumalattomien kreivien ja pirullisten arkkipiispojen takia ehkäpä maailman sivistymättömin sivilisaatio.

Toisessa jaksossa tarkastelun kohteena ovat neljän suuren sivilisaation, Kiinan ja islamin sekä itäisen ja läntisen kristikunnan vaiheet 1000-luvulta 1400-luvulle. Jakso päättyy hupaisaan keskusteluun Teneriffan viineistä, joilla Atlantin tuulijärjestelmien kannalta keskeisen sataman avulla luotiin mahtavia omaisuuksia. Seuraavassa jaksossa pyrkimyksenä

on osoittaa, että se atlantinen sivilisaatio, joka syntyi vähitellen eurooppalaisten levittäytymisen myötä, oli valtavasta voimalatauksestaan huolimatta aluksi tavattoman hauras. Murheellisena päätöksenä tälle osalle on kuvaus nairobilaisesta Muthaigan urheiluklubista, josta 1920-luvulla tuli siirtomaa-ajan mellastavien tuhaajapokien lapykskään kohelluksen pelikenttä. Kenian ylängöstä tuli samalla moraalittomuuteen vajonneiden maanpakolaisten rappion synonyymi. Mutta imperialismin

kudos mätäni kelvottomaksi demoralisoituneiden siirtolaisten rappeuttavaa vaikutustakin. Prosessin tausta sinällään oli eurooppalaiselle sivilisaatiolle kunnia. Murros perustui Fernández-Arместon mukaan siihen arvojen muutokseen, joka alkoi luonnontieteiden piirissä pian vuosituhannen puolivälin jälkeen ja levisi hitaasti muun henkisen elämän piiriin, ja lopulta myös poliittiseen elämään.

Neljännessä jaksossa huomion kohteena on juuri tämä eurooppalaisen

sivilisaation murros. Samalla etsitään yliherruuden ideologista murentumista ja kiinnitetään huomio ajankohtaisiin katkostekijöihin, esimerkiksi Neuvostoliiton hajoamiseen.

Lopuksi Fernández-Arместo kohdistaa huomionsa historian uusiin

voimatekijöihin. Hänen keskeinen väittämänsä on, että länsimaiden

ylivalan aika on päättynyt, ja sen haastajat tulevat erityisesti Kauko-Idästä ja Tyynenmeren alueelta. Historia ei siis loppunutkaan länsimaiden luoman maailmankulttuurin kriisiytymiseen.

Linnunradan museonhoitaja

Kirjan voima ja heikkous on sen imperiaalisessa ja sivilisaatiokeskeisessä näkökulmassa. Se mahdollistaa jäsentyneen käsittelyn ja erilaisten yksityiskohtien sitomisen suuriin linjoihin. Mutta samalla se nostaa vallan ja voiman historian keskiöön. Kun imperiumit ja sivilisaatiot käyvät kilpaa keskenään, voittajaksi selviytyy se, jonka potentiaali on suurin ja

vaikutus on pysyvin.

Länsimaista maailmanherrsus on kirjan argumentatiivinen keskipiste,

mutta tekstissä sen osuus on kuitenkin suhteellisen vähäinen. Väittäjä on kirjan perusohjelman mukainen; länsimainen sivilisaatio oli vaatimattomampi kuin on ajateltu. Se "ilmaantui myöhemmin, oli heikompi ja jäi lyhyemmäksi kuin yleensä oletetaan". Tähän Fernández-Arместo päätyy, kun hän sijoittaa tarkastelupisteen tulevaisuuteen. Hän sanoo olevansa Linnunradan museonhoitaja, joka asettelee museonsa esineitä järjestykseen. Tästä näkökulmasta erot, joita me pidämme itsestään selvinä, menettävät merkityksensä, ja aikayksiköt sulautuvat yhdeksi niin kuin kiteet sulatusastiassa.

Fernández-Arместo saa tällä tavoin esiin historiallisen tapahtumisen suhteellisuuden. Hän pystyy myös horjuttamaan länsimaisen hybrisen voimaa. Samalla kuitenkin historiassa toimiva ihminen katoaa, vaikka tämä ei välttämättä ole kirjoittajan tarkoitus. Mutta jos esimerkiksi eurooppalaisen sivilisaation kolmella voiman vuosisadalla ei ole aikojen saatossa erityisempää merkitystä, niin mitä merkitystä sitten on yksityisen ihmisen välähdyksenomaisella läsnäololla? Fernández-Arместo ei siis

kirjoita mikrohistoriaa, vaikka Suuret Toimijat ja merkitykselliset yksityiskohdat täplittävätkin hänen tekstiään.

Näitä täpliä kirjassa on paljon. Lukijan katseen ohi lipuu todellinen kiinnostavien yksityiskohtien ja yllättävien näkökulmien massa. Johdantopuheenvuorossa Fernández-Armesto sanoo kohdistavansa huomion pikemminkin siihen, mikä on epätavallista kuin siihen, mikä on tuttua. Samoin kohteena ovat enemmän reuna-alueet kuin suuret keskuksat. Hän on siis jonkinlainen maailmanhistorian Michel Foucault. Syrjään jätetyt, unohtetut ja alaviitteisiin työnnetty tuovat eturivissä olevista ja "suuresta historiasta" esiin uusia ulottuvuuksia. Tällä tekniikalla menneisyyden pulloista löytyy outoja nesteitä, ja tutut maistuvat joskus enemmän etikalta kuin siltä jalolta latinalaiselta nektarilta, johon olemme tottuneet.

Esimerkiksi voi ottaa sen tavan, jolla Fernández-Armesto käsittelee

Kaarle XII:n Ruotsia. Hän puhuu imperialismin tartunnasta, joka jätti kononarpia merkilleisiin paikkoihin. Hänen mukaansa Ruotsilla oli siirtomaakokemusta jo keskiajalta. Manner-eurooppalaiseen tapaan se mainostivat hyökkäyksiään Suomeen ristiretkin. Niiden aikana he kuitenkin alistivat maata viljelevän Varsinais-Suomen, levittivät maanviljelyn metsästyksellä eläneiden hämäläisten maille, etenivät Karjalaan ja kiistelivät venäläisten kanssa valtansa ulottamisesta Nevalle. Tässä prosessissa Ruotsille syntyi itään pyrkimisen perinne. Tämä suunta oli kuitenkin Fernández-Armeston mukaan väärä. Jos Ruotsin armeijat olisivat kääntyneet länteen ja valloittaneet Skandinavian länsirannikon,

maa olisi saattanut käyttää voimavaroja edullisemmin, ja se olisi pystynyt osallistumaan Euroopan länsirannikon mahtivaltioiden merellisiin imperiumihankkeisiin. – Mutta miten silloin olisi käynyt Suomen?

"Tulkoon Newton"

Millenium-teoksen suunnattomasta yksityiskohtien ja tulkintojen joukosta on vaikea valita tarkemman kommentoinnin kohteita. Muutama esimerkki on kuitenkin paikallaan. Ensimmäinen koskee sitä tapaa, jolla Fernández-Armesto kytkee modernin luonnontieteen ja länsimaisen sivilisaation yhteen. Hän toteaa, että järjestyksen etsintä ja yhä suuremman monimutkaisuuden avaaminen on ollut länsimaisen luonnontieteen keskeinen piirre lähes neljän vuosisadan ajan. Hän viittaa erityisesti Newtoniin. Tämän mukaan maailmankaikkeus koostui syy-suhteiden tiivistä yhdistämistä tapahtumista. Newton katsoi pystyvänsä kuvaamaan ne tieteellisesti ja selvittäneensä niitä hallitsevat lait. Aikalaisrunoilijaa siteeraten Fernández-Armesto ironisoi: "Jumala sanoi: 'Tulkoon Newton!' Ja valkeus tuli." Jumala teki itsensä tarpeettomaksi ja länsimainen sivilisaatio eli varmuutensa ja omnipotenssinsa huippuhetkiä.

Sittemmin tämä varmuus on rapistunut. Luonnontieteissäkin päädyttiin vähitellen tulkintaan, jonka mukaan havainnon tekijä on itse havainnon teon osa. Archimedeen pistettä ei ole, eikä myöskään objektiivisesti kiistattomia tieteellisiä tuloksia. Fernández-Armesto pilkkua tutkijoita, jotka yrittivät pelastaa englantilaisen empirismin subjektivismiin haaksirikolta ja antoivat käsityksilleen uskonvarmuutta julistavan nimen "looginen positivismi" tai "looginen empirismi". Ranskalaisten ja amerikkalaisten tutkijoiden kritiikki romahdutti kuitenkin luulon, että totuus voitaisiin saada esiin tiukkaa kielellistä kuria – Wittgensteinin tapaan – noudattaen ja empiirisä kokeita tehden.

Fernández-Armesto katsoo, että varmuuden tieto-opillisten valtakuntien romahtaessa myös ihmisiä ja alueita hallinneet Atlantin mahtivaltioiden imperiumit horjahtivat. Empiristinen tietoteoria ja länsimainen sivilisaatio eivät siis hänen mukaansa olleet vain samanaikaisia vaan välittömästi yhteydessä toisiinsa. Kun tieto-opillinen varmuus katosi, myös talouden, politiikan ja moraalin totuudet murtuivat ja sitä tietä murtui se itseluottamus, jolle näiden imperiumien ylläpitäminen rakentui.

Yhtenä esimerkkinä siitä, minkälaiset tieteen ja läntisen sivilisaation kytkennät ovat, Fernández-Armesto käyttää antropologian historiaa. Aluksi se antoi perustelun länsimaisen ihmisen ja sivilisaation ylivallalle. Sitten antropologit havaitsivat muiden kulttuurien omavaraisuuden ja alkoivat tarkastella niitä niiden omien edellytysten näkökulmasta. He

tunnustivat niiden tasa-arvoisen viisauden ja esittelivät länsimaille myös niiden antamia opetuksia. Näin katosi länsimaisen hegemonia-aseman perustelu ja sitä tietä valkoisten ylemmyys kävi mahdottomaksi.

Länsimainen sivilisaatio on kuitenkin pitkään säilyttänyt illuusion omasta etevämyydestään. Yksi tekijä, jolla se on sitä perustellut, on demokratia. Myös tämän myytin Fernández-Armesto torjuu. Hän katsoo, että demokratia on Euroopan historian nuorimpia tulokkaita. Se lähti etenemään vasta Ranskan vallankumouksesta. 1800-luvulla se oli enemmän teorian ja toiveen kuin reaali maailman asia. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen sitä vauhditti Yhdysvaltain armeijan valtava poliittinen vaikutus, mutta todellisuus oli silloinkin toinen. Kaksi- ja kolmekymmenluvut olivat Euroopassa pikemminkin diktatuuri kuin demokratian läpimurron aikaa. Demokratian vuoro tuli varsinaisesti vasta toisen suursodan jälkeen, mutta silloinkin siirtymä oli hidas. Välimeren pohjois-

rannan valtioiden suhde demokratiaan oli vaihteleva, ja diktatuurijaksojakin on nähtiin 70-luvulle asti. Elben itäpuolinen alue taas eli sosialistisen "demokratian" aikaa. Demokratian mahdollisuus siinä mielessä kuin me sen tunnemme, tuli sinne vasta vuosien 1989-91 vallankumouksien jälkeen.

Optimismmin ja pessimismmin ristiriita

Kun Fernández-Armesto käy kovin kourin läntisen sivilisaation kimppuun ja sijoittaa sen lähes marginaaliin kuluneen vuosihannen historiassa, voi kysyä, mihin hän tähtää, mikä nousee esiin? Jossain häivähtää nostalgia. Hän miettii, mihin on kadonnut mittasuhteiden hallittavuus, ja mihin se ihmisten välisten suhteiden intiimiys, joka oli olemassa vielä esiteollisena

aikana. Sen löytää vain kansanomaiseen perimätietoon tukeutuvista

mieleenpalautuksista, esimerkiksi Grimmin saduista tai Walt Disneyn

piirrosfilmeistä. Sen sijaan se todellisuus, jossa me elämme, on muuttunut monimutkaiseksi ja ihmiset ovat kadottaneet sen hallinnan. Historiantutkijat ovat pyrkineet ratkaisemaan tätä ongelmaa, kirjoittamaan sosiaalishistoriaa, joissa tämä monimutkaisuus olisi läsnä, jossa ihmiset olisi sijoitettu koko siihen keskinäisten suhteiden kenttään, jossa he elävät.

Tehtävä näyttää kuitenkin vaikealta, mahdottomaltakin.

Entä tarjoaako Fernández-Armesto länsimaiselle sivilisaatiolle muuta mahdollisuutta kuin kuoleman? Oikeastaan ei. Loppuluvun futuristisessa näyssä hän puhuu esimerkiksi fasismista uudesta: "Omien epäjohtonmukaisuuksiensa heikentämä länsimainen liberalismi näyttää olevan tuomittu häviämään vetistellen fasismista uuden aallon tieltä". Hän luonnostelee myös autoritaarisen vasemmiston uutta nousua. Samoin hän katsoo, että suurten valtioiden hajoaminen tulee jatkumaan huolimatta siitä, että monet näkyvillä olevat tendenssit viittaavat toiseen. Siitä, että maailma on täynnä samannäköisiä lentoasemia ja pikaruokabaareja ei seuraa se, että maailma on yksi ja yhtenäinen.

Fernández-Armesto lopettaa kirjansa pessimismmin ja optimismmin ristiriitaa: "Käy ehkä ilmi, ettemme pysty kovin hyvin sopeutumaan mihinkään mahdollisista tulevaisuuksista, mutta koettuamme tuhatvuotiskauden, jonka aikana keskinäinen riippuvuutemme on nykyänsä kasvanut, voimme ainakin kohdata ymmärtäen mahdollisuutemme yhteisiksi, jolloin meillä on vähintäänkin tilaisuus ponnistelujemme yhdistämiseen. Yhdenkään varhaisemman aikakauden ihminen ei ole kyennyt näkemään edessään yhtä laajaa alasta uhkaa eikä yhtä valtavia mahdollisuuksia."

Fernández-Armesto näyttää siis kuitenkin kaikenkin uskovan, että historia on ollut ja voi jatkossakin olla ainakin jossain määrin ihmisen tekemää. On vain tartuttava asioihin, eli on tunnettava historiaa ja tulevaisuutta koskeva vastuu. Eikö valistus siis olekaan kuollut? Tämän

kirjan antama vastaus on varmaankin että ei. Kaikessa pessimistisyydessään ja kaikessa länsimaisen hybriksen purkamisessaan kirja tarjoaa mahdollisuuden myös optimismiin. Mutta juuri tämä ristiriita tekee siitä kiinnostavan ja puheenvuorona tärkeän.

Fernández-Armesto on historiastaan tietoinen. Johdantopuheenvuorossa hän pohtii kiinnostavasti ja ajankohtaisesti maailmanhistoriaksi nimittämänsä lähestymistavan metodia. Hänen asenteensa moniin historiantutkimuksen itsestäänselvyksiin on kriittinen. Hän korostaa tulkinnan osuutta niin sanottujen tosiasioiden kustannuksella. Hän sanoo, että objektiivinen totuus – vaikka se epäilemättä on jossakin mielessä olemassa – ei ole havaittavissa, ja todisteet ovat todisteita vain todistajien mielen muokkaajana. Ainoat varmat ja todennettavissa olevat väitteet

ovat lähteitä koskevia väitteitä.

Fernández-Armesto ajattelee, että tapahtumat sinänsä vaikuttavat

historian kulkuun vähemmän kuin ihmisen niihin liittämät ajatusrakennelmat. Esimerkiksi voi ottaa sen kuvan, jonka hän antaa demokratian ja imperialismin suhteesta Yhdysvalloissa. Siinä lähtökohtana oli etäisyyden otto ja ylevämielinen närkästys eurooppalaista imperialismia kohtaan. Samalla Yhdysvallat toteutti kuitenkin omaa "ilmiselvää kohtaloaan" eli laajentui omalla pallonpuoliskollaan kohti länttä ja etelää. Perusteena

tälle kohtalolle oli demokratian lähetystehtävä. Ironia oli siinä, että demokraattiset arvot antoivat oikeutuksen amerikkalaisten omalle imperialismille.

Millenium-teoksen luonteeseen on tietenkin vaikuttanut se, että Fernández-Armesto on löytöretkien tutkija; Eteläisen Amerikan 1400- ja 1500-lukuja käsittelevät jaksot ovat kirjan vahvimmat. Mutta kokonaisuudessaankin se on hämmästyttävä lukeneisuuden ja ajattelukyvyn näyte. Se on merkittävä ajankohtaispuheenvuoro – nimenomaan myös puheenvuoro. Fernández-Armesto nimittäin ei jätä omia tulkintojaan ja käsityksiään piiloon. Moderniin historiantutkimukseen kuuluu ja pitää kuulua valmius ottaa kantaa ja heittää itsensä peliin. Sen Fernández-Armesto tekee. Hänen kanssaan ei tarvitse olla samaa mieltä, eikä hänen kaikkia tulkintojaan tarvitse hyväksyä, mutta päin hän panee liikkeelle.

Kari Immonen on kulttuurihistorian apulaisprofessori Turun yliopistossa.